

A DÉL-ALFÖLDI KATOLICIZMUS ERZSÉBET-KULTUSZA Árpád-házi Szent Erzsébet és a királyné tiszteletének párhuzamosságairól

Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231), II. András magyar király lánya a katolicizmusban a hűséges feleség és a jó anya női életszerepének, valamint a felelős szociális gondoskodásnak a példaképe immár csaknem nyolc évszázada. Wittelsbach Erzsébet (1837–1898), I. Ferenc József osztrák császár és magyar király felesége a Habsburg állam (1867 után az Osztrák-Magyar Monarchia) politikai propagandájában kapott jelentős szerepet az 1850-es évektől egészen a birodalom fölbomlásáig. Kettejük – úgy az egyházi, mint az állami szférában megfigyelhető – kultikus tiszteletének bizonyos momentumai átszivárogtak a népi hagyományvilágba is: ezekről a tendenciákról Landgraf Ildikó, Magyar Zoltán és Vér Eszter Virág kutatásai nyomán kaphattunk pontos képet.¹ Az alábbiakban szakrális és profán kultuszuknak a dél-alföldi emlékezetben való megjelenésének néhány momentumát tekintem át.

Árpád-házi Szent Erzsébet és Erzsébet királyné alakja párhuzamba állításának több alapja volt.

1) *Névazonosság.* Az adta egyik legfőbb fundamentumát a párhuzam vonásának, hogy mindkettejük neve a bibliai héber Eliseba – „Isten, az én esküm”, illetve „Isten a tökéletesség” jelentésű – névből származott.

2) *Parallel életrajzi elemek.* Mindketten idegennek számítottak abban a közegben, ahol éltek (a magyar Szent Erzsébet Tübingiában, a bajor hercegnő Bécsben), s mindkettejük személyéhez a boldogtalanság érzelmi tartalmát társította a hagyomány. Mind a középkori előkép, mind a magyar királyné megítélésének és emlékezetének jelentős momentumai az anyaság és a gyermekgondozás. S végül nem elhanyagolható a császársággal – mint a nyugati keresztény birodalmi tradíció legfontosabb és a transzcendenshez leginkább közelálló intézményével – való kapcsolat, hiszen az özvegy Szent Erzsébetet II. Frigyes császár

¹ LANDGRAF 2001.; MAGYAR 2006.; MAGYAR 2007.; VÉR 2006.

kérte – hiába – feleségül (majd szentté avatásakor császári koronáját koporsójára helyezte), Wittelsbach Erzsébet pedig az osztrák császár asszonyaként került be a közéletbe és a kollektív emlékezetbe.

3) *Az uralkodó / uralkodócsalád hatalmi reprezentációjának új formáinak megjelenése az európai modernitásban.* A középkortól az uralkodó alkalmasságának bizonyítéka hatalmának szakralitása és személyes rátermettsége (karizmája, amelyet egyébként szintén isteni eredetűnek véltek) volt. Ezek az alakzatok nyomokban a Ferenc József-i kor politikai kommunikációjában is megfigyelhetők, hiszen az uralkodó mint „szent ősök” leszármazottja és hangsúlyozottan mint „apostoli király” regnált. A tizenkilencedik század második felétől azonban a jótékonyság és a szociális érzékenység reprezentálása is fontos elemévé vált a magyar királyi család kommunikációjának, s ennek megtestesítőjeként – párhuzamba állítva Árpád-házi Szent Erzsébettel – a királyné jelent meg a társadalmi nyilvánosság előtt.

4) *A hatalom és az államiság feminin princípiuma.* Mind a középkori szent, mind Ferenc József felesége recepciójának jellegzetes eleme volt az elesettekről és a rászorulókról való gondoskodás erényének kiemelése éppúgy, mint az anyaság tényének és tartalmának hangsúlyozása. A gyermekeit gyöngéd szeretettel nevelő és a másokkal alázattal törődő királyné képe egyébként kapóra jött az 1850-es években még nem túl népszerű Habsburg-család imázsának alakításában.

Erzsébet királyné magyarországi kultuszának két főbb tartalmi eleme figyelhető meg. Egyrészt „magyarbarátsága”, másrészt Ferenc József „átfordításának” emléke őrződött meg személyével kapcsolatban. Az előbbi abból fakadt, hogy – mint arról a korabeli sajtó is részletesen beszámolt – szívesen időzött hazánkban, főleg a gödöllői kastély volt kedves tartózkodási helye. A sorozott katonák és a fegyencek között pedig az terjedt el, hogy az uralkodó az ő hatására enyhített bizonyos büntetőszabályokon. Ennek alapja az volt, hogy 1854 áprilisában (a házasságkötéskor) és 1858 augusztusában (Rudolf trónörökös születésekor) amnesztiát hirdetnek, míg 1855-ben betiltásra került a botozásnak és a vesszőfutásnak, mint büntető- és fegyelmező módszernek az alkalmazása. Kiskunhalason egyesek úgy tartották Erzsébetről, hogy a betyárvilág fölszámolására rendelt Ráday Gedeon kormánybiztos kegyetlenségeinek megfékezője volt. Bereczki Imre egyik dévaványai adatközlője pedig azt jegyezte meg Ferenc

Józsefről 1947-ben, hogy „mikor megnősült, a felesége sok magyar embert mentett meg.”²

Erzsébet királyné dél-alföldi kultuszától elválaszthatatlan az újszegedi Szent Erzsébet tiszteletére emelt római katolikus templom, amely 1908 és 1910 között épült, s az építést egy csaknem tíz évig (1902 márciusától 1911 decemberéig) fennálló egyesület kezdeményezte és szervezte. A templom felépüléséhez szükséges összeg egyik részét az egyesület teremtette elő közadakozásból, másik részét Szeged városa, az egyházmegyei hatóság, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium biztosította. Maga az uralkodó, Ferenc József magánpénztárából támogatta az építkezést, hiszen a készülő templomot elhunyt felesége emlékét őrizve ajánlották az újszegedi hívek Árpád-házi Szent Erzsébetnek. Újszeged egyébként Torontál vármegyei község volt 1880-ig, amikor is Szeged városhoz került, amelynek Erzsébetváros elnevezésű ötödik városrésze lett, s parkját is – a királyné iránti tiszteletből – Erzsébet-ligetnek nevezték.³

Az újszegedi templom építésének megszervezését és lebonyolítását az informálisan 1901 decemberében létrejött, 1902 márciusában hivatalosan is megalakult Magyar Szent Erzsébet Újszegedi Templomegyesület végezte. Elnöke Paulovits Márton, főtitkára Römer Péter, jegyzője Lantos Béla. A templom építését nagyban támogatta Jászai Géza, aki – mint a helyi kormánypárt (szabadelvű kör) elnöke, majd 1910-től címzetes püspök – a dualizmus kori Szeged társadalmi életének meghatározó alakja volt.

„1901. év december hó 8-án – olvasható a templomépítő egyesület alapító okiratában – Boldogasszony fogantatásának lélekemelő ünnepe napján az újszegedi lakosság lelkes örömmel elhatározta, hogy Isten dicsőítésére és imáadására 70. 000 korona költséggel egy kisebb templomot építtet, s amelyet angyali jóságú királynénk emlékére »Erzsébet templom«-nak nevez el. A templom felépítéséhez szükséges költséget pártfogó, alapító és rendes tagsági díjakból, úgy közadakozásokból gyűjti össze.”⁴

² Idézi: MAGYAR 2006. 121.

³ Vö. MIKLÓS 2004. 5-9.

⁴ Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházközségekre vonatkozó régi iratok. I. 1. b. Újszeged, 3. sz. [=SZCSPL PHI EVRI I. 1. b. Újszeged, 3. sz.]

Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter 1906. november 28-án arról értesítette Németh József címzetes püspököt, csanádi káptalani helynököt, hogy I. Ferenc József császár és király magánpénztárából támogatja a készülő templomot. „Ő császári és apostoli királyi felsége az újszegedi templom egyesületnek az »Erzsébet« templom felépítésére legfelsőbb magánpénztárából 500 korona segélyt méltóztatott legkegyelmesebben adományozni.”⁵

Az alapkövetelési ünnepséget 1908. augusztus 16-án tartották meg. A toronykeresztet Jászai Géza plébános áldotta meg a fölhelyezés előtt 1909. május 20-án. A templomot 1910. november 19-én, Szent Erzsébet ünnepén szentelte föl szintén Jászai, aki két nappal később tudósította a Temesvároott lévő csanádi püspöki hivatalt, hogy „az újszegedi újonnan épült templomot Magyarországi Szent Erzsébet tiszteletére folyó hó 19-én a város hatóságának és a hívő nép nagy sokaságának jelenlétében az előírt szertartás szerint fölszenteltem”.⁶

Minderről a *Délmagyarország* című szegedi lap is beszámolt.

„Néhány esztendő előtt jámbor, újszegedi emberek együvé tömörültek egy nemes cél érdekében. Egyesületet alapítottak, hogy templomot emelhessenek a boldog emlékü, tragikus körülmények közt meghalt Erzsébet királyné emlékének. És a buzgó fáradozás eredményeképp most az újszegedi liget sűrű lombjaiból karcsútornyos, kisarányú, de ízléses templom hirdeti, hogy a nemzet nem felejt el azt, akit egyszer szívébe fogad. Ma, szombaton, Erzsébet napján szentelték föl az újszegediek templomát. Igazán fényes szertartások közt, ezernyi áhítatos hívő részvételével ment végbe az ünnepi aktus.”⁷

Bálint Sándor *A szögedi nemzet* című munkájának harmadik kötetében örökítette meg azt a magyarkanizsai adatközlőtől (egyik tanítóképezdei hallgatójától) 1935-ben rögzített történetet, amely arra kereste a választ, hogy miért utazgatott olyan sokat Erzsébet királyné.

„Ferenc József egyszer azon vitatkozott a dúsgazdag Rotschilddal, hogy melyikük a gazdagabb. A zsidó azt mondta, hogy az egész királyi palota padozatát is ki tudja arany pénzzel

⁵ SZCSPL PHI EVRI I. 1. b. Újszeged, 3. sz.

⁶ SZCSPL PHI EVRI I. 1. b. Újszeged, 3. sz.

⁷ *Délmagyarország* 1910. nov. 20./ 7.

rahatni. A király kissé hitetlenkedett, de megengedte neki. Amikor ezt Rudolf meghallotta, megbotránkozott rajta. Meg is mondta atyjának, de ha már így áll a dolog, a pénzt csak élével lett volna szabad lerakni, mert így a király koronás képét taposta meg rajta. Rudolfban a harag továbbra is forrt, és egy vadászaton Rotschildot agyonlőtte. Nyomban elment a királyhoz: atyám, mit érdemel az, aki embert ölt? Halálért halált. Akkor itt vagyok, ítélj halálra. Ferenc József ezt nem tette meg, de fiát mégis kénytelen volt száműzni az országból. Erzsébet királyné azért bolyongott olyan sokat a világban, hogy fiát megtalálja, de hiába. A nép várta, hogy édesanyja temetésére hazajön.”⁸

A Szeged melletti Tápió népi hagyományvilágának egyik különösen fontos alakja volt Tápió Pista – Miklós (Jakó) István – helyi „szentembör”,⁹ akinek nevéhez Erzsébet királynéval kapcsolatos mozzanat is fűződik, amelyet Bálint Sándor az alábbi szavakkal örökített meg.

„Tápió hagyomány szerint, mint már említettük, Erzsébet királyné sorvadó beteg volt. Az udvari dámák rontották meg, akik a király után sóvárogtak. A legjelesebb orvosok sem tudtak rajta segíteni. Amikor Ferenc Jóska hírét hallotta a szentemberként tisztelt Tápió Pista tudományának, Erzsébettel együtt titokban, éjszakának éjadján négy feketelovas hintón fölkereste. Így szólt hozzá: Pista fiam, gyógyítsd mög a feleségömet! Mán csak benned van mindön bizodalmam. Pista bácsi meg is gyógyította. A király kérdezte, hogy mivel tartozik. Tápió Pista azt mondta, semmivel sem, de ha mégis valamit szán, adjon a temetői kápolna oltárára gyertyatartókat, mert azok ott még hiányoztak. A királyi ajándékozás – természetesen a monda szerint – meg is történt.”¹⁰

Ugyan nem az állami szféra és nem is a népi hagyományvilág körébe tartozik, de említést érdemel az Oltványi Pál prépost, földéaki plébános 1906-ban írt végrendeletében megfigyelhető Erzsébet-tisztelet is.¹¹ A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek szegedi

⁸ BÁLINT 1980. 518.

⁹ Vö. LELE 1998. 59-87.; BÁLINT 1981. 7-35.

¹⁰ BÁLINT 1980. 518.

¹¹ MIKLÓS 2004. 254-266.

rendházát és iskoláját létrehozó és támogató lelkész ugyanis Szent Erzsébet napján négy árva növendék megajándékozásáról rendelkezett, valamint emlékünnepség (szavalat) tartását írta elő aznapra a királynénak az iskola falán elhelyezett arcképe előtt. Végakaratóban Oltványi Pál jelentős összeget hagyott egy Erzsébet nevét viselő kórház építését szolgáló alapítványra, amely szándékai szerint az iskolanővérek alsóvárosi zárdája mellett működött volna az irgalmas nővérek vezetésével tíz darab tízágyas betegszobával (terve soha nem valósult meg).¹²

Összességében megállapítható, hogy Erzsébet királyné kultuszának jelentős alapja a Habsburg állami és politikai kommunikációnak a személye köré szerveződő része volt, amelynek az 1854. évi házasságkötés, az 1867-es koronázás és az 1898. évi halálos kimenetelű merénylet voltak a csomópontjai. A hozzá fűződő történetek, anekdoták és hagyományok főbb elemeinek jelentős része a „városi” írásbeliségből (például sajtóorgánumokon és a ponyvairódalom alkotásain keresztül) került a „paraszti” szóbeliségbe, s a népi emlékezetbe. A királyné kultuszát – és annak Árpád-házi Szent Erzsébetével párhuzamos vonásait – elsősorban a politikai és egyházi intézmények (kormány, települések, iskolák, plébániák, civil szervezetek stb.) és vezetőik terjesztették és jelenítették meg a szélesebb társadalmi nyilvánosság felé.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1980 *A szögedi nemzet*. 3. kötet. Móra Ferenc Múzeum, Szeged.

1981 *A hagyomány szolgálatában*. Összegyűjtött dolgozatok. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára. Szeged város árvaszékének iratai. IV. B. 1441. f) 16.177/1929á [=MNL CSML SZVÁI IV. B. 1441. f) 16.177/1929á]

LANDGRAF Ildikó

- 2001 Erzsébet, a magyarok királynéja – második Szent Erzsébet. In: Barna Gábor (szerk.): *A szenttisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában*. A magyar szentek tisztelete. SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 109-127.

LELE József, ifj.

- 1998 *A tápaiak hite*. Csongrád megyei Múzeumok Igazgatósága, Tápé.

MAGYAR Zoltán

- 2006 *A Habsburgok a magyar néphagyományban*. Narratív-típusok és történelmi emlékezet. Kairosz Kiadó, Budapest.
- 2007 *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Történelem, kultusz, kultúr-történet. Kairosz Kiadó, Budapest.

MIKLÓS Péter

- 2004 *Város, egyház, társadalom*. Tanulmányok a szegedi katolicizmus 19–20. századi történetéről. Bába Kiadó, Szeged.

VÉR Eszter Virág

- 2006 Erzsébet királyné 1898-1914 között felállított szobrai. *Budapesti Negyed* 52. évf. 2. sz. 151-158.

THE CULT OF ELIZABETH OF CATHOLICISM
IN THE HUNGARIAN SOUTH GREAT PLAIN

About the parallelism of veneration of Saint Elizabeth and
Queen

There was in the hungarian folk traditions the veneration of Saint Elizabeth (1207–1231), daughter of hungarian king, Andrew II., and Elizabeth Wittelsbach (1837–1898), wife of Francis Joseph I. austrian emperor and hungarian king. The basics of the parallel: 1) Name identity. 'Eliseba' (biblical hebrew) means 'God is my oath'. 2) Similar biographical elements. (strangeness, unhappiness etc.). 3) Function in representation of royal power (in life and death). 4) The feminine intesnion of the state and the reign. This study based on archival documents (church and state archives in Szeged) and the researches of Sándor Bálint (1904–1980), the great ethnographer of Szeged.

A királyi pár Lainzban